

Katalin. A templomromokat 1936-ban tárták fel. Előkerültek a falazott oltárok és a főoltár.; 344. *Szent István templom : Ferencs templom : Ferencsrendi templom* É. A kolduló ferencesek 1723–30 között építették Szent István tiszteletére szentelt templomukat. A kriptában van eltemetve Ányos Pál költő; 348. *Székességyszék : Bazilika : Nagyttemplom : Püspöki Székességyszék : Szent Miháj-székességyszék : Szent Miháj-bazilika* É. XI. századi, altemplommal, kriptával. Neoromán stílusban építették át. Altemploma katakombá.

A több mint másfél évszázados törökdúlás sokféle hatással volt a magyarság életére, kultúrájára, különösen azokon az országrészekben, melyeket a törökök hosszú ideig tartottak uralmuk alatt. Így volt ez Veszprém területén is, amelynek földrajzi nevei közül többhöz is különféle monda, történeti hagyomány kapcsolódik. Ilyenek pl. a következők: 238. *Betekincs-vögy : Veszprém-vögy : Lébuj-völgy* [K 2. *Betekints völgy*] Vö, e, r, park. Nh.: 1552-ben Ali pasa a várat harc nélkül átadó katonákat ebben a völgyben ölette meg. Csontjaiktól fehérlett a völgy. 309. *Török-lik : Török-luk* Sziklarepedés. A monda szerint török őrhely volt.; 394. *Tabán, -ba : Tobán, -ba* [P. *Tabán*] Fs, sz, l. P.: "... a város Jeruzsálem hegyi része mellett fekvő földek, – az itt táborozó Tabán basa a várból kirohanó veszprémiek által megöletett"; 501. *Vigyázó torony : Tűztorony* [P. K 2. *Tűztorony*] É. 4,5 méter átmérőjű, 48 méter magas. A török időben előretolt kapuvédő torony volt.

A példák számát mind az előzőekben felsorolt történelmi korszakokhoz, mind pedig más (országos vagy helyi jelentőségű) eseményekhez kapcsolódóan még tovább lehetne folytatni. Úgy gondolom azonban, hogy a bemutatott adatokkal is remélhetőleg jól tudtam illusztrálni azt a sokszínűséget, amely Veszprém városának földrajzi neveiben megőrződött, s melyet más tudományágak is (különösen a néprajz és a településtörténet) eredményesen használhatnak föl.

Hivatkozott irodalom:

BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC–VARGA MÁRIA (szerk.) 2000. *Veszprém megye földrajzi nevei IV. A Veszprémi járás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 194. sz. Budapest. 250–88.

VARGA MÁRIA 1999. Népetimológia Veszprém megye helységneveiben. *Névtani Értesítő* 21: 150–5.

SZABÓ JÓZSEF

MIRŐL VALLANAK A PORROGSZENTKIRÁLYI FÖLDRAJZI NEVEK?

Zala megye földrajzi neveinek megjelentetése (1965), ÖRDÖG FERENC tudományos irányító munkája hatására sorra készültek a megyei földrajzinév-gyűjtések, és második megyei kötetként megjelent a somogyi is (1974). Ebben a Nagykanizsa szomszédságában lévő, egykori csurgói járás 12 községének névanyagát ÖRDÖG FERENC tette közzé, többek között a most elemzési témául választott porrogszentkirályi adattárt is. (Az alapgyűjtést Bozsits Teréz ált. isk. tanár készítette.)

A következőkben egy tudományos ismeretterjesztő jellegű helynévmagyarázó elemzést mutatok be, amelyet Somogyban már több község anyagáról készítettem: ezek

általában a falumonográfia egyik fejezeteként jelentek meg (pl. Nagyszakácsi, Lengyel-tóti, Ráksi, Porrogszentkirály stb.). Régóta szorgalmazom, hogy az ilyen jellegű tevékenységre nagy szükség van, és leginkább egy helytörténetési tájékozottságú névtanós tudja ezt a munkát legjobban elvégezni. Porrogszentkirály helynévanyaga a Somogy megye földrajzi nevei című kötetben (szerk. PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF 1974. Akadémiai Kiadó, Budapest) a 201. sorszám alatt található. (A névtár itteni közzétételétől – helykímélés céljából – most eltekintek.)

A községnevről szóló bekezdés a következő történeti mondat közli: „A hagyomány szerint egyszer erre járt Szent László király, akinek a kocsijából kiesett a kerékszög. Egy zsellér észrevette, és a lyukba szög gyanánt az ujját dugta. A király megkérdezte tőle, hol lakik, de a paraszt nem tudta megmondani, mert nem volt neve a falunak. Mindezek alapján most már elnevezték Szentkirálynak.” – Ez a kedves legenda tovább tartja magát, mert bekerült az 1999-ben megjelentetett Somogy megye kézikönyve c. monográfiába is. Ez jellegzetes, utólagos népetimológiai névmagyarázat, csupán népköltészeti értéke van. A *Szentkirály* helynév tudományos megnevezése közismert, eszerint a település neve onnan ered, hogy Árpád-kori templomának a névadója és védőszentje az első szent királyunk, Szent István volt. Ez a helynévadási mód a hazai kereszténység első századaiban volt jellemző, a környéken több hasonló jellegű, a templom egykori védőszentjére emlékeztető névadás fordul elő, pl. *Porrogszentpál*, *Nagyszentpál* (Iharosberény határában volt), *Szentmihály* (Örtilos szomszédságában), *Pogányszentpéter*. A *Szentkirály* nevet már az 1332–37-es pápai tizedjegyzék is említi, igaz latinos, rövidített formában: *S. Rege*. A magyar név az írásokban 1773-ban bukkan elő *Sz. Király* alakban, a *Porrog* előtagot pedig a 19. század elejétől tették hozzá, megkülönböztetve a többi *Szentkirály* községtől (*Rinyaszentkirály*, *Bakonyszentkirály*, *Kerkaszentkirály*). Az 1852. évi térképen (az adattárban a jele: C.), az 1860. évi kataszteri térképen (a jele: K.) és az 1864-ben készített helynévgyűjtésben (jele: P.) következetesen a ma is használt névalak (*Porrogszentkirály*) fordul elő. A helyi és a környékbeli hagyományos nyelvjárás a *Szenkirál* ~ *Szenkirá* formát használja, toldalékoláskor külső helyviszonyragokat illesztenek hozzá (*Szenkirálon*, *Szenkiráru*, *Szenkirára*).

A község eredetére vonatkozólag mindenképpen tanulságos az 1864-es belügyminiszteri utasításra (Pesty Frigyes országos irányításával) készített helyi gyűjtés 3 pontját itt szó szerint közölni, melyet az akkori porrogszentkirályi jegyző állított össze:

„3.: Hajdan ezen községet Papa ... nevezték, és ott feküdt, a hol jelenleg egy kis szőlő hegy van az ugynevezett 'Pápai hegy', a körülötte fekvő erdőt pedig mai napig is 'Pápai bükknek' nevezik. A törökök elűzése után Nagykinizsáról, kezdett ez a helység a mostani helyére épülni, s azóta Porrog Szent Királynak nevezetik.

4.: Bizonyos az, hogy a jelenlegi Porrog Szkirály mingyárt a törökök kiűzése után épült jelenlegi helyére, s hihetőleg akkor is neveztetett el. A Porrog Szent Királyi anyakönyvben 1783-ban említették először, akkor épült ott egy kis evangalicus imaház fábol fazsindellyel fődözve, – ezen idő óta van Porrog Szt Királyon lelkész, és anyakönyv.

5.: A népesítés sokfelől történhetett, legvalószínűbb, hogy a lakosság csak a különböző vidékekről munkakeresés képen az urodalomhoz jött aratók által szaporodott, aki itt megtelepedtek és később elszaporodtak, de minden esetre magyar származásuak, mert vidéki nyelvnek vagy szokásoknak még csak nyomain sincsenek.”

A szentkirályi jegyző 1864. évi közlése a helyi néphagyományon alapult, érdekes, hogy a ma ismert, Szent László itteni útjával kapcsolatos névmagyarázó mondát nem közli, valószínű tehát, hogy ez 20. századi eredetű. Tanulságos, hogy a község törökdülés előtti helyét a *Pápai-hegy* területére teszi, sőt egy *Papa* nevezetű községet is említ ezen a részen. Hogy ebből mi az igazság, azt a régészek és a helytörténészek kutatása alapján lehetne kideríteni.

Porrogszentkirály mai bel- és külterületének földrajzi neveit a következőkben vállaltára fogom, bemutatom, hogy az 1974-ben készített – szükségszerűen tömör, szűkszavú – somogyi földrajzinév-gyűjtésből a ma embere számára mi olvasható ki. Természetesen nem tudom mindegyik nevet megmagyarázni, hiszen ezek némelyike akár ezeréves is lehet, és az akkori viszonyokról nincsenek írásos emlékeink. A nevek előtt lévő szám a SMFN c. gyűjteményben és a térképmellékleten azonosítja az illető helynevet, a szögletes zárójelen belül a név történeti, 19. századi térképes előfordulását mutatjuk be.

A község területének **földrajzi jellemzőit** (domborzat, talaj, vízfolyások stb.) kifejező nevek:

A határban elég sok a **gödör**. Ezt a szót nem a mai köznyelvi értelemben használják, hanem jóval nagyobb „gödröt”, völgykatlant, szakadékos partú mélyedést értenek rajta. Ilyenek: 4. *Panci-gödör*. Panci ragadványnevű háza mellett van. 7. *Csicsa-gödör*. Csicsa ragadványnevű tulajdonosáról. Az 1864. évi helyi gyűjtésben az *Ánti gödör* név is szerepel, mai adatközlőink erre már nem emlékeztek.

A *högy*, az *ódal*, a *högy alla* csak földrajzi köznévként, egy tulajdonnévi előtaghoz kapcsolva fordul elő, pl. *Pápai-högy*, *Bikk-ódal*, *Templom alla*. A kisebb domboldalt itt *partnak* nevezik, tanulságos az 50. *Piréttó-part* dűlőnév, amely déli fekvésű domboldalt, szántót jelöl. Az ősök nyilván megfigyelték, hogy ez a föld szárad fel a leggyorsabban, másrészt ide csak melegtűrő növényeket lehet vetni.

Nagyon szemléletesek pl. a megjelölt hely talajára utaló nevek: 38. *Vörös-högy*. Dombos, szántó, 1864: „egy domb, mellynek a földje vörös színű”, 68. *Meszes Sík*, szántó. „Amikor esik az eső, a föld úgy susterog, mintha meszet oltanának.” A 84. *Vizes* név egy erdőrészt nevez meg, ez is jellemző talajára hívja fel a figyelmet.

Ebben a kis területen fekvő községben is viszonylag sok olyan nevet találunk, amelyek a hely egykori **növényzetére** utalnak, ezek alapján akár el is készíthetjük a 3-400 évvel ezelőtti szentkirályi határ növényföldrajzi képét. Ha ezeket a mai neveket összevetjük az 1852. évi és az 1865. évi térképi nevekkal, akkor azt is megfigyelhetjük, hogy száz év alatt is változott a növényzeti kép, pl. egykor nyíres volt, ma bükkös van a helyén, a *Kisbükki-mező* ma *Cser*, mert cserfaerdő borítja. Az ide tartozó nevek a következők: 15. *Cser Dombos*, erdő, legelő; 26. *Főő-bükk Dombos*, erdő; 62. *Bikk-ódal Domboldal*, erdő, legelő; 74. *Ómási-erdő Sík*, erdő; 80. *Ómás Sík*, szántó. Ez utóbbinál meg kell jegyeznünk, hogy a falusiak sokáig gondozták az erdőben lévő gyümölcsfákat, gyűjtötték, szárították, aszalták a vadalmát, vadkörtét stb. Ezek télen és a tavaszi böjti időszakban nagyon fontos vitaminforrást jelentettek. A 76. *Kis-Egőr* dűlőnév is, amely ma szántóföldet jelöl, egykor égerfás erdő volt. Ezt a tényt az 1864. évi gyűjtés is megerősíti: „Kis eger tisztás legelő, előbb egres erdő volt, de kiirtott”. 82. *Nyíresi Sík*, szántó, rét; 100. *Szilasi-rét* Sík, rét, erdő. (A nevek történeti adatait l. a közölt gyűjteményben, a megadott sorszám után, a szögletes zárójelen belül.)

Természetesen nemcsak az erdő fafajtaí, hanem néha más növényzeti jellemző is indoka lehetett a névadásnak. Ilyenek: 37. *Csollányos Dombos*, szántó. 1864: „Bozdás-

gerendai dülő, egy kis dombrol neveztetik, mely sok földi bodzát terem.” Különösen az uradalmi földeken volt gyakori, hogy egy ritkább ipari növény termesztése kapcsán kapott egy-egy tábla erre emlékeztető nevet, pl. 78. *Repce-föld*, 88. *Lön-föld*. A 95. sorszámu *Csuta-dülő* nevet a korabeli gyűjtemény nem magyarázza, talán újabb keletű elnevezés, nyilván sokáig állt benne vágtalanul a kukoricaszár, a *csuta*.

A község első lakói az **erdők kiirtásával**, a terület fáradságos munkával történő megtisztításával szereztek maguknak szántóföldet. Az *Irtás* nevű határrésznevén erre utal, a régi térképek még a föld egykori tulajdonosára, az irtás végzőjére is emlékeztetnek (86: *Pápai-rét*, *Pápai-mező*). A 79. *Baka-irtás* név is a tulajdonosra utal, érdekes, hogy ezt a területet 1864-ben *Fetecz posvány* néven jegyezték föl. Az irtások egy részéből rét, kaszáló lett, ilyen név a 92. sorszámu: *Pintér-rét*. Az 1970-es években, a névgyűjtőnek ezt sík szántóterületként határozták meg, és azt fűzték hozzá, hogy egy Pintér ragadványnevű személy szokott innen fát kitermelni.

A földrajzi nevek egyik legfontosabb feladata a terület telekkönyvi azonosítása. Sok név még ma is az egykori, talán az első **birtokosra emlékeztet**. A tulajdonos nevét legtöbbször a község által használt említő névi formában, helyi ragadvány- vagy becenévként tartalmazza. Néhány példa községünkbeli: 6. *Cserepes-telek*. Cserepes ragadványnevű tulajdonosáról, akinek legelőször volt a faluban cseréppel fedett háza. 8. *Dudás-ház*. Dudás ragadványnevű egykori tulajdonosáról, a gyűjtéskor tanácsház volt. A községben jelentős birtokos lehetett a *Pápa ~ Pápai* nevű család, több helynévben is szerepelnek. Pl.: 1852: *Pápa Istók sürüi*, *Pápa Istók árkai*, *Pápai pusztá*.

helytörténeti és egyúttal **irodalomtörténeti** értékű név a 43. *Pápai-högy* [1852: *Pápai hely* 1864, 1865: *Pápai hegy*] Dombos, szőlő, rét, gyümölcsös. Az 1864. évi gyűjtés szerzője szerint itt feküdt egy *Pápa* nevű község, mai adatközlőink is őrzik ezt a hagyományt. Úgy mondják, hogy a török kiűzése után hagyták el ezt a helyet és települtek a mai község helyére. Téves azonban az a vélekedésük, hogy ettől az időponttól nevezik *Porrogszentkirálynak* ezt a községet. A bevezetőben már bizonyítottuk, hogy a *Szentkirály* név Árpád-kori eredetű. – A hagyomány szerint a Csurgón tanító Csokonai Vitéz Mihály erre a szőlőhegyre járt mulatni Kovács Mihály (Miskica) nevű gazdához, akinek a fiát tanította a gimnáziumban. A 34. *Kata-kuti-dülő* magyarázatát talán az idősebbek még meg tudnák mondani, valószínű, hogy egy *Kata* ragadványnevű egykori lakos kútja, forrása mellett helyezkedett el. A *Pap rétte* (29.) és az *Eklézsia* (64.) az egyházi tulajdont nevezi meg.

Porrogszentkirály földrajzi nevei között – az említetteken kívül – helytörténeti nevezetességű a 10. *Templom ajja-dülő*, az a hagyomány kapcsolódik hozzá, hogy egykor itt állt a falu zsúpfedelese temploma.

A vándorcigányoknak, ha megérkeztek egy faluba, nyomban be kellett a bírnál jelentkezni, aki kijelölt számukra egy tartózkodási helyet. Erre vonatkozik a 9. *Cigánygyöp* név, később itt telepedtek le.

A 66. *Polétár : Igényőt-föld* Sík, szántó, az 1920-as évekbeli, Nagyatádi Szabó István nevéhez kapcsolódó földosztásra vonatkozik, az uradalmi birtokból mérték ki. Ugyanez a magyarázata a 94. *Polétár dülő* névnek is.

A község határában régen több gondozott **forrás és vízfolyás** volt, ezek névemléke a következő: 22. *Lickői-fóras* [1864: ~], 30. *Varga-mónai-árok* [1864: ~] Egy Varga nevű molnárnak volt rajta malma. A *móna* szó a régi magyar nyelvben 'malomja ~ 'malma' jelentésű. 31. *Csurgói-högyi-árok* [1864: ~], 32. *Vörös-högyei-kut* [1864: Vö-

rös-hegyei forrás], 42. Márkus folása [1864: Márkus folyási árok], 54. Kert-allai-árok : Cillei-árok, 48. Kata-kút, 63. Pápai-kút, 72. Malomárok [1864: ~], 93. Berki-kut : Csigáskut, 98. Kanális [1864: Nagy csatorna 1865: Dombó csatorna].

Az 1852. évi térképen szerepel a *Bodonkuti rét* név, ez olyan forráskútra emlékeztet, amelyet egy fatörzsből kivájt *bodonn*-nal béleltek ki. Ez a név az 1864. évi gyűjtésben a következő magyarázattal szerepel: „Czillei rét most Bodonykúti rét egy ott levő kutról, melynek föle egy kitisztított odvas fábol áll, melyet bodonynak neveznek.” Az 1864. évi helyi adatszolgáltatás az említetteken kívül még a következőket is felsorolja: *Dölöczi forrás*, *Hidegkúti forrás*, „nem használtatik”, *Kenderáztató árok*, *Pap rétfjei árok*. A *Dölöczi forrás* kapcsán megjegyzi, hogy „a földmunkások innét hordanak vizet”.

Az 52. *Régi-malom* [1852: *Malom helye*] névhez egy **betyárhagyomány** kapcsolódik. A régiek szerint ide járt a molnár szép lányaihoz egy Kulupács nevű betyár, sok pénzt, ajándékot hozott nekik. Egy nóta is keletkezett róla: „A Kulupács életébe | De sok lovat lopott | Balog mónár két szép lánya | Abbu ruházkodott | Hej, Kulupács, Kulupács | most má többé nem danász | mögkötték a nyakkendőt | Sirhat a szeretőd.”

A **pásztorokodás** és a régi **állattartás** névemlékei a következők: 1. *Csapás*. Széles út a legelőre, melyen a kijáró állatokat hajtották. 2. *Pásztorház* A község tulajdona, itt laktak a fogadott pásztorok. 12. *Csikós-kerti-dülő* Ma már belterület. 25. *Libalegelő* Sík, rét. 93. *Berki-kut* : *Csigás-kut* Kút. 1864: *Liczói forrás* „legelőn marha itató”.

A sok száz évvel ezelőtt keletkezett dülőnevek egyúttal nyelvtörténeti emlékek is, hiszen nyelvünk egy régebbi állapotát konzerválták. Néhány példa a szentkirályi határból:

46. *Pusztaszőlőki-dülő* Domb, szántó. 1864: A hagyomány szerint régen itt szőlő volt.” A név előtagja a *puszta* ’elpusztult’ jelentésű szó, és nem azonos a mai ’uradalmi major’ jelentésű *puszta* szóval. Több somogyi faluban van *Pusztatemplom-dülő*, amely az egykori, a török időkben elpusztult templom helyét jelöli meg.

1864: *Karikós rét dülő* „azelőtt gömbölyű formában bekerített rét volt az erdők között, most az erdő kiirtatván ... szántóföld.”

57. *Biró-bakteri-állé* Fasorral szegélyezett út, a vasúti őrház baktere lakott mellette. 71. *Köröszte-állé* Út, fasorral, a dülőt keresztezi.

A 60. *Sötét-erdő* Ma sík, szántó, magyarázata az 1864-es gyűjtés szerint: „azelőtt igen sűrű erdő volt, most *avasi major pusztá*. Az *avas* szó a régi magyar nyelvben öreg, pusztulóban lévő erdőt jelentett.

Érdekes név a 73. *Vonal*. Ez az út választotta el régen az uradalmat és a paraszti birtokokat. Igen szemléletes a 49. *Dörgő-hidi-dülő* név, amely már az 1865-ös színes birtokvázlaton is szerepel. Valószínűleg az ide vezető úton olyan híd volt, amely az áthajtó kocsik alatt dobogott, „dörgött”.

A porrogszentkirályi földrajzi nevek „vallatását” még tovább lehetne folytatni, de talán ennyiből is látszik, hogy a múlt igen fontos dokumentumai, érdemesek arra, hogy megóvjuk őket a feledéstől.